

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA ELMİN İNKİŞAFI FONDU

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu
və Rusiya Fundamental Tədqiqatlar Fondunun
1-ci Azərbaycan-Rusiya birgə beynəlxalq qrant
müsabiqəsinin (EIF-BGM-4-RFTF-1/2017) qalibi olmuş
layihənin yerinə yetirilməsi üzrə

YEKUN ELMİ-TEXNİKİ HESABAT

Layihənin adı: **Pleistosen dövrünün erkən mərhələlərində Xəzər dənizinin dinamikası və qədim insanın ona uyğunlaşması**

Layihə rəhbərinin soyadı, adı və atasının adı: **Zeynalov Azad Əsəd oğlu**

Qrantın məbləği: **69 400 manat**

Layihənin nömrəsi: **EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21/5-M-17**

Müqavilənin imzalanma tarixi: **26 avqust 2020-ci il**

Qrant layihəsinin yerinə yetirilmə müddəti: **18 ay**

Layihənin icra müddəti (başlama və bitmə tarixi): **01 oktyabr 2020-ci il – 01 aprel 2022-ci il**

Diqqət! Bütün məlumatlar 12 ölçülü Arial şrifti ilə, 1 intervalla doldurulmalıdır

Diqqət! Uyğun məlumat olmadığı təqdirdə müvafiq bölmə boş buraxılır

Hesabatda aşağıdakı məsələlər işıqlandırılmalıdır:

1	<p>Layihənin həyata keçirilməsi üzrə yerinə yetirilmiş işlər, istifadə olunmuş üsul və yanaşmalar</p> <p>Tədqiqat çərçivəsində stratigrafik, geomorfoloji, arxeoloji, paleontoloji metodlardan geniş istifadə olunmuşdur.</p> <p>Geomorfoloji tədqiqatlar relyefin qədim formalarının: dəniz və çay terraslarının və s. aşkarlanması ilə bağlı olmuşdur.</p> <p>Təəsüf ki, layihənin yerinə yetirilməsi zamanı ümumən dünyada baş vermiş pandemiya dövrünə düşüb və bununla bağlı Azərbaycanda və bir çox ölkələrdə karantin rejimi tətbiq olunmuşdur. Bu isə tədqiqatın yerinə yetirilmə üsullarını məhdudlaşdırmışdır.</p> <p>Buna görə də tədqiqatlar əsasən əvvəllər çöl-tədqiqatlar nəticəsində əldə olunmuş və elmi fondlarda saxlanılan arxeoloji və geoloji materiallar əsasında aparılırdı.</p> <p>Buna baxmayaraq tədqiqatçıların qabağına qoyulan əsas məqsəd və vəzifələr yerinə yetirilmişdir. Yəni, buna nümunə çöl tədqiqatları üçün perspektivli sahələrin aşkarlanmasıdır.</p> <p>Azərbaycanın ərazisi arxeoloji və memarlıq abidələri ilə çox zəngindir. Azərbaycanda 150 il tarixə malik olan arxeologiya elmi yalnız keçən əsrin 50-ci illərində qədim daş dövrünün</p>
----------	---

öyrənilməsinə qədəm qoymuşdur. Azərbaycanda qədim daş dövrünün öyrənilmə tarixi çox zəngin bir yol keçmişdir. 70 il əvvəl başlayan və uzun bir yol qət edən bu tarix yeni paleolit abidələrinin tapılması və tədqiq edilməsi ilə tarixə düşmüşdür. Azərbaycanda ilk paleolit dövrünə aid alətlər 1953-cü ildə S.N.Zamyatnin və M.M.Hüseynov tərəfindən Qazax rayonunda yerləşən Damcılı mağarasında aşkar olunmuşdur.

Qədim daş dövrünün öyrənilmə tarixində ilk 10 il çox zəngin və tapıntılar sıçrayışı kimi tarixə düşmüşdür. Damcılı mağarasından sonra həmin rayonda Daşsalahlı mağarası, 1960-cı ildə isə Qarabağda Azıx və Tağlar mağaraları aşkar olunmuşlar. Həmin illərdə Azərbaycanın qərb bölgəsində 20-dən artıq açıq paleolit tapıntı yerləri qeydə alınmışdır.

Bu ilk onilliyin zirvəsində olan ən mühüm abidə Azıx mağarasıdır. Məlum olduğu kimi, Azıx mağarası Azərbaycanda qədim daş dövrü elminin banisi Məmmədli Hüseynov tərəfindən aşkarlanıb və 1982-ci ilə qədər Azıx mağarasında qazıntı işləri aparılıb., 1982-ci ildə Azıxın özündə arxeoloji qazıntı işləri yekunlaşmasına baxmayaraq, bu o demək deyili ki, Azıxla bağlı tədqiqatlar da yekunlaşdı. Bu istiqamətdə tədqiqatlar davam edirdi, indi də davam etdirilir. Ümumiyyətlə, keçən əsrin 60, 70, 80-ci illərində Azərbaycan arxeoloqlarının tədqiqatları nəticəsində Azıx mağarasından 100 minlərlə ibtidai insanın ovladığı və yediyi heyvanların sümükləri və 6 mindən artıq daş əmək aləti aşkarlanmışdır. Bütövlükdə, Azıx mağarası çox qeyri-adi, unikal abidədir. Çünki Azıx dünyada yeganə abidədir ki, özündə 1 milyondan artıq il ərzində insan təkamülünün üç mərhələsini əks etdirib. İlk dəfə insanlar 1 milyon 200 min il əvvəl Azıxda məskunlaşıb, bir müddət yaşayıb, sonra 100 min illər keçdikdən sonra burada təkamülün digər mərhələsində, təxminən 600 min il bundan əvvəl insanın digər növü məskunlaşıb. Növbəti mərhələdə 300 min il bundan qabaq insan orada məskunlaşıb və həmin o beşinci təbəqədən insanın alt çənəsi fraqmenti aşkarlanıb.

Mağara bu gün də öz aktuallığını itirməyib. Azıx mağarasında aparılan tədqiqatlar nəticəsində M.M.Hüseynov bir sıra elmi fərziyyələr irəli sürmüşdür və illər keçdikdən sonra onlar öz əksini taparaq elmi fakta çevrilmişdir. Onlardan biri Cənubi Qafqazda insanların Azıx mağarasında məskunlaşmasından öncə alət düzəltmələridir. Gürcüstanın Dmanisi paleolit abidəsində aşkar olunmuş 1,8 milyon il yaşı olan daş alətlər və insan qalıqları bu azərbaycanlı alimin fərziyyəsini təsdiqləmişdir.

Digər fərziyyə isə yeni arxeoloji mədəniyyətin elmi dövriyyə daxil etməkdir. Məlum olduğu kimi, 1979-cu ildə elmi dövriyyəyə yeni arxeoloji mədəniyyət – Quruçay mədəniyyəti daxil edildi. Yeni paleolit mədəniyyətinin müəllifi, Azərbaycanda paleolitşünaslığın banisi Məmmədli Hüseynov idi. Təbii ki, bu təsədüfən yaranan fikir deyildi, uzun illər ərzində düşünülmüş dərin təhlilin nəticəsi idi. Söhbət Azıx mağarasının VII-X təbəqələrinin daş alətlərindən gedir.

Əslində, nəinki yeni arxeoloji mədəniyyətin, hətta Azıx mağarasının alt VII-X təbəqələrindən aşkar olunmuş daş memulatlının erkən paleolit dövrünün alətləri kimi tanınması qənaətinə dərhal gəlinməmişdir. Bu proses uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Yeni paleolit mədəniyyətinin əsas əlamətlərindən biri 4 kq-dan artıq çəkiyə malik iri alətlər idi. Lakin bunlar alt təbəqələrdə aşkar edilən yeganə alətlər deyildi. VII-X təbəqələrdən cəmi 212 ədəd daş aşkarlanmışdır. Onların 155 ədədi alətdir, 57-si isə təbii çay daşlarıdır. Bu alətlər arasında üç, yuxarıda qeyd olunan çopper-giqantolitlər ilə yanaşı bir və ikitərəfli çopperlər, kubşəkilli, limasşəkilli və nüvəşəkilli alətlər, qaşovlar, qəlpələr və istehsal tullantıları müəyyən olunmuşdur.

Uzun illər ərzində yeni arxeoloji mədəniyyət çətinliklə özünə yol açdı. Yalnız XXI əsrdə bu mədəniyyət özünü təsdiq etməyə başladı. Bu, ilk növbədə Azıxdan çox kənarda nəhəng kobud zərbə alətlərin – çopper-giqantolitlərin aşkarlanması ilə bağlıdır. Belə alətlər Azərbaycanda Mingəçevir su anbarının sahilində Qaraca düşərgəsində, Mərkəzi Dağıstanın Aynikab I, Muxkay I və Muxkay düşərgələrində və Taman yarımadasında Boqatırı/Sinyaya balka düşərgəsində aşkar olunmuşdur. Bununla da, nəinki yeni, erkən paleolit mədəniyyətin ayrılması təsdiqləndi, həm də onun yayılma arealı xeyli genişləndi.

Bununla yanaşı, kobud zərbə alətlər arasında M.Hüseynov Azıxın alt, ən qədim təbəqələrində hələ seriyalarla istehsal olunmayan “uclu çoppinq” adlı bir tipoloji qrup ayırır. M.Hüseynovun fikrincə, VIII təbəqədən olan bu alətlər qrupu morfoloji cəhətdən müxtəlifdir, lakin tipoloji cəhətdən vahiddir.

VIII təbəqədən “uclu çoppinq” kimi təsvir olunan bir alət xüsusi diqqəti cəlb edir. Söhbət VIII təbəqədə ilk dəfə meydana gələn uclu çıxıntılı çopperdən gedir. Bu çay daşından hazırlanmış köndələn alətdir. Alətin eninə kənarının mərkəzində hər iki tərəfdən retuş vasitəsi ilə formalaşmış ucluq var. Bu alətə VII təbəqədə qəlpə üzərində hazırlanmış variantda rast gəlinir. VI təbəqədə isə artıq yaxşı tanınan alətlərin prototipidir.

Qaraca erkən paleolit düşərgəsində aparılan çöl tədqiqatları işləri zamanı maraqlı artefakt aşkar edilib. Bu, M.Hüseynovun təsnifatına görə, yuxarıda təsvir olunan uclu çoppinqdir. Ədəbiyyatda bu tip alətlər dimdikvari, çıxıntılı və ya uclu alət kimi təsvir olunur. Bu tip alətlər son paleolit mədəniyyətlərində kifayət qədər geniş yayılıb və kifayət qədər konkret, trasoloji cəhətdən təsdiqlənmiş funksional təyinatlı – burğu alətlərdir.

Qaraca düşərgəsindən aşkar olunmuş alət açıq boz, xırdadənəli çay daşından kiçik ölçülü (5,7x7,0x3,5 sm) nüvə qalığı üzərində hazırlanıb. Alət hamardır, bir tərəfi təbii qabıqdır. Alətin dimdiyi iki bitişik kənar qopuqlarla formalaşmış, digər tərəfində əvvəl götürülmüş qopuqların neqativləri saxlanılıb.

Növbəti 20 il bu abidələrdən aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqlarının təhlilinə və abidələrin kompleks tədqiqinə həsr olunmuşdur. Qeyd edək ki, bu tədqiqatlar elmi cəhətdən çox səmərəli və məhsuldar olmuşdur.

Onlardan ən vacib və əhəmiyyətli Tağlar paleolit düşərgəsinin tədqiqatı, Azərbaycanın qərb bölgəsində yerləşən alt paleolit abidələrinin tədqiqi, ümumiyyətlə, Azərbaycanın qədim daş dövrü abidələrinin tədqiqinə həsr olunmuş əsas elmi əsərlərdir.

Yuxarıda qeyd olunan əsas əmil ilk növbədə məhz Azərbaycanda paleolitşünaslığın banisi Məmmədli Hüseynovun "Azərbaycanın qədim daş dövrü" elmi əsəri ilə bağlıdır. Bunların nəticəsi olaraq M.M.Hüseynovun doktorluq dissertasiyası müvəffəqiyyətlə müdafiə olunmuşdur.

Paleolit abidələrinin öyrənilməsində növbəti uğurlu mərhələ 1983 və 1985-ci illərdə Qazma və Buzeyir paleolit düşərgələrinin aşkar edilməsi ilə bağlıdır.

XXI əsr Azərbaycanın qədim daş dövrünün öyrənilməsi tarixinə yeni nəfəs gətirdi. 30 ildən artıq Cənubi Qafqazda ən qədim paleolit düşərgəsi yaşı 1 milyondan artıq olan Azıx mağarası idi. Dmanisi abidəsinin aşkarlanması bu dövrün tədqiqatlarına təkan verdi və yeni tapıntılara yol açdı. Rusiyanın Mərkəzi Dağıstan ərazisində yaşı 1 milyondan artıq olan bir sıra paleolit abidələri aşkar olundu.

Azərbaycan ərazisi də yeni abidələrin aşkar olunmasından kənarda qalmadı. 2012-ci ildə Mingəçevir su anbarının cənub sahilində, Bozdağ silsiləsindəki Qaraca dağının cənub-şərqində Qaraca paleolit düşərgəsi aşkar olundu. Qaraca paleolit düşərgəsinin ən mühüm nəticələrindən biri Quruçay mədəniyyətinə xas olan alətlərin tapılmasıdır.

Beləliklə, son 70 ildə Azərbaycanın ərazisində 40-a yaxın mağara və açıq tipli paleolit dövrünün bütün mərhələlərini – Oldovandan (Quruçay mədəniyyəti) üst paleolite qədər əks etdirən düşərgələri aşkar olunmuş və tədqiq edilmişdir. Bunların arasında ən qədimi Azıx və Qaraca paleolit düşərgələridir. Məhz bu abidələrdə abşeron-bakı qədim geoloji dövrünə aid təbəqələrində insan əməyinin izləri aşkar olunmuşdur. Son zamanlar isə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olan əsas məqam ibtidai insanın miqrasiya yollarıdır, bu abidələr isə həmin miqrasiyaların izləri kimi qəbul olunur.

Son illər Qafqazda və Rusiyanın cənubunda Afrikadan bəşəriyyətin ilkin yayılması izlərinin aşkarlanması yeni elmi fərziyələr irəli sürmək və qədim insanların pleystosen dövründə miqrasiya yollarını dəqiqləşdirməyə imkan yaratmışdır.

Azərbaycan ərazisi – Azıx mağara düşərgəsi ilk yerdir ki, orada hələ keçən əsrin ortalarında 1 milyon ildən artıq qədim tarixi olan erkən paleolit abidəsi kəşf edilmiş və

araşdırılmışdır. Hal-hazırda Azıx mağarasının VII-X təbəqələrinin daş məmulatı paleolitşünaslar tərəfindən insanın Avrasiyada ilkin məskunlaşmasının öyrənilməsində əsas mənbə kimi nəzərdən keçirilir.

Bütün bunları nəzərə alaraq tədqiqatın əsas istiqaməti Azərbaycan ərazisində təbii geoloji,iqlim təsirləri altında üzə çıxan erkən pleystosen çöküntülərində paleolit dövrünə aid tapıntıların aşkarlanmasıdır. Bu nöqtəyi-nəzərindən ən perspektivli ərazilər Böyük Qafqaz dağının ətəkləri, Kür çayı hövzəsinin ümumən orta hissəsi, Quruçay hövzəsi seçilmişdir.

Kür çayı hövzəsinin orta hissəsində Qaraca paleolit düşərgəsi bu regionda birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir.

Qaraca paleolit düşərgəsi, Mingəçevir şəhəri, Mingəçevir su anbarının cənub sahilində, Bozdağ silsiləsindəki Qaraca dağın cənub-şərqində, dəniz səviyyəsindən 90 m hündürlükdə yerləşir.

Qaraca paleolit düşərgəsindən əldə olunan arxeoloji materiallarda morfoloji vahidlik müşahidə olunur.

Ayrı-ayrı təbəqələrdə yerləşən daş alətlər, ümumiyyətlə, aşel mədəniyyətinə aid olunsalar da, hər bir təbəqə aşel mədəniyyətinin bir mərhələsinə aiddir.

Qaraca düşərgəsinin daş məmulatları Azıx mağarasının VII-X təbəqələrinin daş məmulatlarından cavan olsa da, Azıxın V-VI təbəqələrinin aşel alətlərindən daha qədimdir.

Mingəçevir su anbarının ətrafından artıq 10 ədəddən artıq copper-qıqantolit aşkar olunub. Azərbaycanda paleolit dövrünə aid bu formalı - iki əllə tutulan, çəkisi 4-4,5 kq catan alət ilk dəfə M.M.Hüseynov tərəfindən Azıx mağarasının VIII təbəqəsində aşkar edilmiş və "ikiəlli copper-qıqantolit" adlandırılmışdır. İlk novbədə məhz bu əlamətə görə Azıx mağarasından aşkar olunmuş bu alətlərə M.M.Hüseynov "Quruçay mədəniyyəti" adı vermiş və elmi dövriyyəyə yeni mədəniyyət adı gətirmişdir.

Həmdə onu da qeyd etmək lazımdır ki Qaraca paleolit düşərgəsində ilk dəfə olaraq Kökü Afrika olmuş daş ələt "kliver" aşkar olunmuşdur. İndiyə kimi bu cür alət yalnız Afrikada tapılırdı.

Abidənin stratiqrafiyası haqqında ilkin məlumat üzə görünən çöküntülər əsasında verilmişdir. Dağın dibindən su anbarına doğru 50 m uzunluğunda xəndək qazıldı və bu stratiqrafiya haqqında məlumatı daha dolğun və düzgün verməyə imkan yaratdı.

1 – sarı dəniz qumu – 95 sm. 2 – boz rəngli gil – 350 sm. 3 – sarı rəngli gil – 330 sm. 4 – qumlu torpaq – 10 m. 5 – çınqıl qarışıq qumlu torpaq – 14 m. 6 – sarı-boz rəngli gil – 340 sm. 7 – boz rəngli qumlu torpaq – 8 m. 8 – boz rəngli gil – 5 m.

Qaraca paleolit düşərgəsində aşkar olunmuş çöküntülərin stratiqrafiyasının qrafik təsviri verilmişdir.

Azərbaycan və Rusiya tədqiqatçıları Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərində, Fizuli rayonunda Quruçay vadisində geoloji apşeron və bakı yataqların təbii geoloji,iqlim təsirləri altında üzə çıxan erkən pleystosen çöküntülərini qeydə almışdılar.

Azərbaycan ərazisində ilk dəfə olaraq Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərində, Qusar rayonunun Urva-1 və Urva-2 kəndlərinin ərazisində, yuxarı abşeron yataqlarında erkən daş dövrünə aid bir neçə daş alət tapılmışdır. Bu tapıntılar əsas verir ki, bu ərazidə, bu yataqlarda tədqiqatları davam etdirək.

Tədqiqatların ən mühüm nəticəsi isə Fizuli rayonunda baş vermişdir. Fizuli rayonunun erməni işğalından azad olunmuş ərazisində, Azıx mağarasının cəmi 35-40 km məsafədə, Əhmədbəyli kəndinin ərazisində geoloji apşeron-bakı yataqlarında 10-na yaxın, çox primitiv daş əmək alətləri aşkar olunmuşdur. Həmin yataqlarda, Qaracada tapılmış Cənub filin sümükləri də aşkar olunmuşdur. İstisna deyil ki Əhmədbəyli kəndinin ərazisində tapılan alətlər Azıx mağarasının alt (VII-X) təbəqələri ilə eyni dövrdür.

Mingəçevir su anbarının ətrafında əldə olunmuş daş məmulatları arasında aşağıdakı alət tipləri müəyyən olunmuşdur: levallua nukleusu, əl çapacaqları, bifasial alətlər, poliedr, çopperlər, zərbə alətlər, çopper-qıqantolit, qəlpələr.

Tədqiq olunan paleolit dövrünə aid daş artefaktlar əsasən Mingəçevir su anbarının sahil zonasından, ilk növbədə Bozdağ və Qaraca silsilələrinin ətəyində cənub-qərb sahilinin çimərliklərindən toplanmışdır. Bu sahil sahəsində son on ildə erkən və orta pleystosen faunasının qalıqlarının konsentrasiyasının bir neçə zonası qeydə alınmışdır.

Arxeoloji materialları toplamaq üçün tədqiqatlar Bozdağ silsiləsi rayonunda, Kür çayının sağ sahilindəki 15 km sahəsində aparılmışdır. Kür çayının sol-sahil zonasında, Mingəçevir su anbarının bəndindən Xanabad qəsəbəsinə qədər Qaraca silsiləsi boyunca çimərlik və dağətəyi zona tam nəzarətdən (12 km) keçirilmişdir.

Arxeoloji material və pleystosen faunasının qalıqlarının ən çox konsentrasiyası Qaraca silsiləsinin şimal-qərb hissəsində, bənddən təxminən 1,0 km şərqdə başlayan və uzunluğu təxminən 0,7 km olan ərazidə, dəniz səviyyəsindən hündürlüyü təxminən 80 m olan Qaraca düşərgəsi yerləşdiyi ərazidə qeydə alınmışdır.

Bu sahədə dördüncü dövr çöküntüləri çox böyük bucaq altında (600-700-dək) yerləşən qərbdən şərqə doğru uzanan və su anbarının suları ilə yuyulan süxurların çıxışlarından ibarətdir. Burada mürəkkəb quruluşa malik olan, qat-qat yerləşən dəniz və kontinental genezisli bir neçə əsas qatlı torpaq layı ayrılır.

İki səviyyədə yerləşən kontinental çöküntülər, əsasən tərkibində çınqıl və göl gili olan allüvial qumlarla ibarətdir. Bu çöküntülərdə ağac və heyvanların qalıqlarına rast gəlinir, həmçinin daş ələtlər mövcuddur.

Ən azı iki qatlı torpaq layı təşkil edən, eynilə gil və alevrit qumlarla qatlanmış, dəniz çöküntüləri baki dövrün malakofaunası ilə zəngindir. Bütün torpaq layları müəyyən qaydada yatırlar. Bu zaman hər iki kontinental çöküntülərində, həmçinin onların dəniz çöküntüləri ilə təmas zonalarında, bəzən də qalınlığı 10 m-ə qədər olan, çoxsaylı erozion yuyulmalar mövcuddur.

Bu, "Baki" dənizinin onlarla metrlik tərəddüdü mürəkkəb dinamikası və onların sürətlə sürətlənməsi ilə şərtlənir ki, bu da pleystosenin sonrakı mərhələlərində müşahidə olunur. Təbii elmi məlumatlar kompleksinə əsasən, ilk növbədə, malokofauna və iri məməlilərin tərkibinə görə, bu sahədə çöküntülər Xəzər tarixinin baki mərhələsi çərçivəsində əhəmiyyətli intervallara uyğundur ki, bu da təxminən 0,9-0,4 mln il əvvəlki xronoloji intervala uyğundur.

Arxeoloji materiallar birbaşa kontinental çöküntülərdə yerləşir. Burada üç təbəqə qeydə alınmışdır. Ən qədimi alt təbəqədir. Nisbətən çavan orta təbəqədir və anbarın su səviyyəsi aşağı olanda sahilə suyun qırağında ən çavan üst təbəqə üzə çıxır. Əvvəlki tədqiqat illərində orta təbəqədə in situ vəziyyətdə alətlər kəşf olunmuşdur.

Çöl-tədqiqatlar işləri zamanı Qaraca paleolit düşərgəsində çoxsaylı daş artefaktlar və pleystosen faunasının qalıqları aşkar olunmuşdur.

Bifasial alətləri formalaşdırılmasında böyük bir fərq müşahidə olunur. Belə ki, onların arasında badamvari, damcıvari, oval və asimmetrik formalar mövcuddur. Təxminən 50%-nin təbii "dabanı" var, bəziləri təbii bellidir, o cümlədən Keilmesser (belli iki tərəfi işlənmiş alətlər) yaxındırlar. İkitərəfli alətlərin əksəriyyətinin hər iki tərəfi qabarıqdır.

Kolleksiyanın bütün alətləri qitə qalınlığında bol-bol rast gəlinən yerli çınqıl (çay daşı) xammalından hazırlanmışdır. Demək olar ki, bütün artefaktların səthləri dəyişdirilmişdir, o cümlədən pis oxunan, güclü şəkildə hamarlanmış qıraqları var.

Ümumiyyətlə, Qaracanın texnokompleksi bifaslarla erkən paleolit kompleksləri ümumqafqaz kontekstinə yaxşı uyğunlaşır, geoloji və paleontoloji məlumatlarla müəyyən edilən xronoloji çərçivələrə (baki dövrü) uyğun olan vahid sənaye kimi görünür.

Beləliklə layihə çərçivəsində ilk növbədə AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun Elmi fondunda saxlanılan paleolit ekspedisiyalarının erkən paleolit dövrü abidələrində aparılan arxeoloji qazıntı işlərinə həsr olunmuş hesabatlarına müraciət olunmuşdur.

Həmin Hesabatlarda Azıx mağarasında 1960-1982-ci illərdə, Tağlar mağarasında 1963-1986-cı illərdə, Qaraca düşərgəsində 2012-2020-ci illərdə aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri və bu dövr üzrə son illər aparılan arxeoloji kəşfiyyat işlərinin nəticələri öz əksinin tapmışdır.

Eyni zamanda, Azərbaycandakı Azıx və Qaraca, Taman yarımadasında Boqatırı/Sinyaya balka və Rusiyanın Mərkəzi Dağıstanın Aynıkab I, Muxkay I və Muxkay II erkən paleolit düşərgələrinə həsr olunmuş elmi məqələlər və monoqrafiyalarda ətraflı təhlil olunmuşdur.

İlk növbədə əldə olunmuş daş əmək alətlər kameral işlənmişdir (sıra nömrəsi, aşkar olunmuş il, abidənin adı təsvir olunmaqla). Sonra alətlər texniki və tipoloji xüsusiyyətlərinə görə sistemləşdirilmişdir. Alətlərin əksəriyyəti çay daşından hazırlanmışdır. Tədqiq olunan dövrü nəzərə alsaq, bu heç də təəccüblü deyil. Paleolit dövrünün aşel və ondan əvvəlki dövrlərdə alət düzəltmək üçün xammal kimi əsasən çay daşları istifadə olunurdu.

Alətləri düzəltmək üçün insanlar müxtəlif ölçülü çay daşlarından istifadə edirdilər. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, müəyyən seçim də var idi. Belə ki, insanlar daha rahat emal olunan çay daşlarına üstünlük verirdilər.

Əldə olunmuş daş artefaktlar sistemləşdirilmişdir. Onların arasında əl çapacaqları, balta, qaşov, zərb alətlər, qıqantolitlər, qəlpə və tullantılar müəyyən olunmuşdur.

Eyni zamanda, bu abidələrlərə həsr olunmuş elmi məqələlər və monoqrafiyalarda ətraflı təhlil olunmuşdur.

Abidələrdən aşkar olunmuş daş əmək alətləri texniki və tipoloji xüsusiyyətlərinə görə sistemləşdirilmişdir və əl çatan ədəbiyyat əsasında onların həmsərhədd ərazilərdəki daş məmulatları ilə müqayisəli təhlili aparılmışdır.

Əldə olunmuş alətlərin qrafik təsviri tərtib olunmuşdur.

İnsanın fəaliyyəti nəticəsində sümüklərin üzərində izləri müəyyən etmək üçün Rusiyanın Sankt-Peterburg şəhərində RE Maddi Mədəniyyət Tarixi İnstitutunun eksperimental laboratoriyasında trassoloji təhlil olunmalı idi. Lakin pandemiya ilə əlaqədar bu təhlili aparmaq mümkün olmamışdır.

2

Layihənin həyata keçirilməsi üzrə planda nəzərdə tutulmuş işlərin yerinə yetirilmə dərəcəsi (faizlə qiymətləndirməli)

Layihədə nəzərdə tutulmuş işlərin 100% yerinə yetirilmişdir

3

Hesabat dövründə alınmış **elmi nəticələr** (onların yenilik dərəcəsi, elmi və təcrübi əhəmiyyəti, nəticələrin istifadəsi və tətbiqi mümkün olan sahələr aydın şəkildə göstərilməlidir)

Tədqiqat pleystosenin paleocoğrafiyasının, o cümlədən Akçaqıl, Abşeron və qismən Bakı mərhələləri ilə nisbətə götürülən və indiyədək zəif araşdırılmış erkən mərhələlərinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. O cümlədən, bu mərhələləri bölən dövrlərin də öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Sözügedən çöküntülərdə məməlilərin pleystosen faunası, erkən paleolit alətləri və s. təmsil olunmuşdur.

Tədqiqatın ilkin mərhələsində əsas məqsəd çöl tədqiqatları üçün perspektivli sahələrin aşkarlanması olmuşdur. Layihənin bu mərhələsində əsas elmi nəticə kimi bu coğrafi ərazilərin müəyyənləşdirilməsini qeyd etmək olar.

Onlardan biri Mingəçevir su anbarının ətrafı Bozdağ və Qaraca dağ silsilələri, Duzdağdır. Erkən pleystosen dövründə həmin ərazidə (indiki Mingəçevir şəhərinin yanında) qədim Kür çayı qədim Xəzər dənizinə tökülürdü – delta yaranmışdı (çayın dənizə töküldüyü yerdə əmələ gətirdiyi qollar). Qollar arasında mövcud olan quraqlıqlarda, zəngin heyvanat aləminin olduğu yerdə ibtidai insanlar məskən salmışdılar. Burada yaşı 600 min ildən – 1 milliona qədər çatan, Qaraca paleolit düşərgəsi və Bozdağ paleolit abidələri qeydə alınmışdır.

İkinci belə bir sahə Böyük Qafqaz dağlarının ətəkləridir. İlk dəfə olaraq, Qusar rayonunun Urva-1 və Urva-2 kəndlərinin ərazisində, yuxarı apşeron yataqlarında erkən daş dövrünə aid bir neçə daş alət tapılmışdır. Yəni, Azərbaycanda iki yeni arxeoloji rayon kəşf olunmuşdur.

Tədqiqatların ən mühüm nəticəsi isə Fizuli rayonunda baş vermişdir. Fizuli rayonunun erməni işğalından azad olunmuş ərazisində, Azıx mağarasının cəmi 35-40 km məsafədə,

Əhmədbəyli kəndinin ərazisində geoloji abşeron-bakı yataqlarında 10-na yaxın, çox primitiv daş əmək alətləri aşkar olunmuşdur. Həmin yataqlarda, Qaracada tapılmış Cənub filin sümükləri də aşkar olunmuşdur. İstisna deyil ki Əhmədbəyli kəndinin ərazisində tapılan alətlər Azıx mağarasının alt (VII-X) təbəqələri ilə eyni dövrdür.

Coğrafi şərait və iqlim

Sarmat dövrü çöküntülərində (25–12 milyon il əvvəl) Qafqaz regionunda rəngarəng flora və fauna mövcud olmuş, xüsusilə III dövrün ikinci yarısında quru sahələrin miqyası genişlənməmişdir. III dövrün sonlarında Qafqaz bərzəxi qalxmış, Xəzər və Qara dəniz ayrılaraq müasir relyefə bənzər forma yaranmışdır.

Erkən homo cinsinin Afrikadan miqrasiya konsepsiyasına görə, onlar 2 milyon il əvvəl Yaxın Şərqi və Ərəbistan yarmadasına və Qafqaz karidorundan istifadə etməklə ətrafa yayılmışlar. Bunun üçün regionda əlverişli iqlim olmuşdur.

İqlim Ağcaqıl əsrinin əvvəllərində alçaq ərazilərdə quru və isti, dağlıq ərazilərdə rütubətli və sərin olmuşdur. Ağcaqılın başlanğıcında Xəzərin böyük transqressiyası qeydə alınmışdır. Bunun nəticəsində çay hövzələrində eroziyalar baş vermişdir.

Erkən pleystosen (Türkan əsri) ərzində Azərbaycanın düzənlik və dağlıq ərazilərində hakim olmuş indikindən mülayim isti iqlim çay daşı mədəniyyətinin yaradıcılarının məskunlaşması üçün əlverişli olmuşdur. Yanvar ayında orta temperatur 3–5°C, iyulda 27–28°C, illik orta yağıntının miqdarı 1500 mm müəyyənlanmışdır. Regionun florası və faunası zəngin olmuşdur. Erkən pleystosenin sonlarında Xəzərin qərb sahilləri Ağstafaçayın aşağı axarlarına qədər çatmışdır.

Erkən pleystosen əsrinin bitki və heyvanat qalıqları sübut edir ki, bu zaman Kiçik Qafqazın dağlıq ərazilərində (2000 m-dən yuxarı) buzlaqlar mövcud olmuşdur. 1200-2000 m yüksəklikdə subalp və alp bitkiləri (ot örtüyü), 800-1200 m yüksəklikdə tozağacı və iynəyarpaqlılar, daha aşağıda (Gəncə-Qazax, Naftalan, Qarabağ düzənliklərində) enliyarpaqlı meşə (palıd, vələs, fıstıq və s.) örtüyü və ayrı-ayrı bölgələrdə çöl landşaftı mövcud olmuşdur.

Alt Pleystosen epoxasının əvvəllərində iqlimin soyuqlaşması və quraqlıqlaşması prosesi güclənmiş, vulkanlar fəallaşmış, dağların hündürlükləri artmış, su ilə örtülən sahələr azalmış, fauna və flora tərkibi kasıblaşmış, həmişəyaşıl bitkilər yox olmuş, soyuğa davamlı bitkilər yayılmış, istiliyi sevən heyvanlar məhv olmuş, soyuğa davamlı heyvanlar yayılmışdır. Dövr üçün açıq və çöl sahələrinin genişlənməsi və ilk dağ-dərə buzlaqlarının yaranması kimi hadisələrlə səciyyələnir. Alt Pleystosenin daha cavan mərhələsində Xəzər dənizi repressiyası olmuşdur və dənizinin səviyyəsi 300 metrə qədər aşağı düşmüşdür.

Erkən pleystosenin əvvəlində (Bakı əsri) Kiçik Qafqazın ərazisində növbəti iqlim dəyişmələri baş verir. Deyilənləri yuxarıda qeyd olunan kəsilişlərin orta hissəsindən götürülmüş nümunələrin palinoloji tərkibi sübut edir.

Alt Pleystosenin ortalarında (Bakı əsri) iqlim istiləşir, Türkan əsridə yaranan buzlaqların əriməsi nəticəsində Xəzər dənizinin səviyyəsi artmış, nəticədə Kür–Araz ovalığı Gəncə meridianına qədər su ilə örtülmüşdür. Bitki örtüyü zənginləşmiş çöl landşaftı formalaşmışdır. İqlimin istilənməsi və mülayimləşməsi nəticəsində soyuğa davamlı bitkilər enliyarpaqlı ağaclar, soyuqsevər heyvanlar ayı, vəhşi öküz, cüyür, maral və digərləri ilə əvəz olunmuşdur. Xəzər dənizində ilk irimiqyaslı transqressiya baş vermişdir. Yanvar ayına orta temperatur +3–5°C, iyulda 25–27°C, illik orta yağıntının miqdarı 600–900 mm təşkil etmişdir.

Yaranmış əlverişli mühit erkən aşel mədəniyyəti yaradıcılarının bölgədə məskunlaşması və yayılmasına imkan vermişdir.

Alt Pleystosenin sonlarında yenidən soyuq iqlim olmuşdur (Mindel buzlaqları dövrü) Böyük və Kiçik Qafqaz dağ massivlərində qalxma sürətlənmişdir. Onların ən yüksək silsilələri buzlaşmaya məruz qalmış, Xəzər dənizinin səviyyəsi növbəti dəfə xeyli düşmüş (indiki səviyyəsindən 50 m aşağı) və sahəsi kiçilmişdir. Kür–Araz ovalığı yenidən quruya çevrilmiş, iqlimin soyuması dağlarda meşələrin yuxarı sərhədlərinin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunur.

Soyuq iqlimə xas flora və fauna növləri yayılmışdır. Yanvar ayında temperatur 0°C-dən aşağı iyulda 16–20°C təşkil etmiş, illik yağıntı 700–900 mm olmuşdur.

Beləliklə, tədqiqatın əhəmiyyətli nəticələrindən biri bakı və akçaqıl dövründə, ehtimal ki, abşeron dövründə də dəniz səviyyəsində çoxsaylı qısamüddətli və kiçik dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər Xəzərin sonrakı inkişaf mərhələlərinin transgressiv və regressiv mərhələləri ilə əlaqələndirilə bilər. Müvafiq olaraq pleistosenin uzun çəkən erkən mərhələləri ərzində dəniz səviyyəsində çoxsaylı (yüzlərlə və minlərlə) dəyişikliklərin olması bu dövrlərin paleocoğrafi rekonstruksiyasına yeni nəzər salmağa vadar edir. Xüsusilə, ağçaqılın ortasında transgressiya səviyyəsini yüzmin illər davam etməsi bizim fikrimizcə mümkün deyildi. Dəniz bu dövrdə on metrlik amplituda ilə dəfələrlə qalxıb və düşüb.

Erkən pleystosen çöküntülərin təhlili

Regionun ağçaqıl süxurlarının çoxsaylı kəsirlərinin öyrənilməsi ağçaqıl süxurlarının iki dəqiq ifadə olunmuş qalınlığının olduğunu göstərdi.

Bölgənin ağçaqıl süxurlarının alt layı (təxminən 250m) əsasən nadir əhəng layları olan gillərlə təmsil olunur.

Üst təbəqə (təxminən 300m) əsasən qumlarla təmsil olunur. Cənub hissəsində 10 m-ə qədər çatan allüvial çay daşlarından ibarət təbəqələr görünür.

Xəzər regionunda pliosen-pleystosen sərhədinin müəyyən edilməsi üçün ağçaqıl regional mərhələsinin binom strukturunun əsaslandırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aralıq dənizi hövzəsində sərhəddə və Xəzərdə müvafiq sərhəddə dəyişikliklər səbəbindən son onilliklər ərzində (əvvəlcə 0,8 milyon il, daha sonra 1,6 milyon il, indi 2,6 milyon il) təklif olunan pleystosen həcmində əhəmiyyətli dəyişikliklər regionda əsasən mübahisəlidir.

Xüsusilə, sərhəddin 2,6 milyon ilə son dəyişməsi ağçaqıl regional mərhələsinin (1,8-3,5 milyon il) əslində iki dövrə, pliosen və pleystosen arasında bölünməsinə səbəb oldu. Bu problemin həlli fərqli ola bilər. Xüsusilə, 1,6-2,6 milyon il aralığında müddətinin dəyişməsi ilə "gənc" ağçaqılın yanaşması təklif olunur. Müvafiq olaraq, bütün ağçaqıl pleystoseninə düşür. Bizim tərəfimizdən başqa bir yanaşma təklif edilmişdi ki, ağçaqıl iki hissəyə bölünür və yuxarı ağçaqıl (2,6 mln.il-dən az) pleystosen, aşağı ağçaqıl (2,6-3,5 mln.il) isə pliosenlə əlaqələndirilir.

Ağçaqıl süxurlarının bu cür quruluşu, bizim fikrimizcə, bu iki qalınlığın temas xəttinə pliosen – pleystosenin sərhədini ayırmaq üçün istifadə edilə bilər.

Qədim insan populyasiyaların məskunlaşması və şəraitə uyğunlaşması

Avrasiyanın insan populyasiyaları ilə ilkin məskunlaşma prosesi 2 milyon ildən çox əvvəl başlamışdır. Onlar Afrikadan çıxaraq Yaxın Şərqi və Ərəbistanı keçərək Qafqaza, Mərkəzi Asiyaya, Hindistana və Cənub-Şərqi Asiyaya keçmişlər. Bununla yanaşı, insanın qitə boyunca yayıldığı tarix boyu Qafqaz əsas tranzit və məskunlaşmış ərazilərdən biri olub. Buna subut kimi paleolit dövrünün müxtəlif mərhələlərini əks etdirən abidələrin mövcudluğu və eyni zamanda erkən homininlər sümük qalıqlarını (Azıx, Dmanisi, Kudaro I, və s.) abidələrdə aşkarlanmasıdır.

Bununla yanaşı, Qafqazda daş dövrünə aid arxeoloji obyektlərin məkan bölgüsü son dərəcə qeyri-bərabərdir. Burada məşhur olan düşərgələrin əksəriyyəti Qafqazın mərkəzi hissəsində və ya Qara dəniz sahili boyunca və Cənubi Qafqazda cəmlənmişdir. Şərqi Qafqaz ərazisində, xüsusən Xəzər dənizinin sahilyanı rayonlarında tarixin ən qədim mərhələləri yaxın vaxtlara qədər çox zəif öyrənilmişdir.

Son onilliyə qədər Xəzərin qərb sahilindəki paleolit abidələri əsasən yalnız Azərbaycanın dağlıq rayonlarında məlum idi. Bununla yanaşı, onların materialları regionda qədim mədəniyyətlərin inkişafını çox fraqmentar şəkildə əks etdirmişdir və əsasən orta paleolit ilə bağlı olmuşdur. Arxeoloji mənbələrdə isə xronoloji boşluqlar olduqca böyük olmuşdur. Dağıstan ərazisi bu kontekstdə daha az tədqiq edilmişdir. Burada qədim daş dövrünə aid tapıntılar XXI əsrin əvvəllərinə qədər yerüstü tapıntılar ilə məhdudlaşmışdır.

Şimali Qafqazın erkən paleolit abidələri ilə də bağlı vəziyyət heç də ondan yaxşı deyildi. Erkən paleolit oldovan mərhələsi 2002 - ci ildə açılmış və hazırda V. E. Şelinski və S. A. Kulakov tərəfindən tədqiq olunan Taman paleolit kompleksinin Şimal-Qərbi Qafqazda təmsil olunur.

Lakin Dənizkənarı Dağıstan və Taman yarımadasında son on il ərzində kompleks arxeoloji işlərin nəticələri, pleystosen ərzində bölgədə paleolit mədəniyyətlərinin dəyişikliklərini müəyyənləşdirmək və onları Qafqazın paleolitinə ümumi şəkildə inteqrasiya etməyə imkan vermişdir. Son vaxtlara qədər Şimali-Şərqi Qafqazın ərazisi, xüsusilə Xəzər dənizinin sahiləyi rayonları çox zəif öyrənilmiş, paleolit xəritəsində özünəməxsus "ağ ləkə" qalmaqlla Qafqaz makroregionunun qədim insanının ümumi məskunlaşmasının mənzərəsini tərtib etməyə imkan verməmişdir.

Hal-hazırda, alınan məlumatlar Avrasiyanın bu hissəsində qədim daş mədəniyyətlərinin dəyişmə dinamikasının xarakterik xüsusiyyətlərini, genezisini və dinamikasını, demək olar ki, bütün antropogen boyunca müəyyən etməyə, paleopopulyasiyaların miqrasiya hərəkətlərini vaxtını və istiqamətini müəyyənləşdirməyə, həmsərhəddə ərazilərin mədəniyyətlərinin dənizkənarı zonasının daş sənayesinə təsir xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Təxminən 2 milyon il əvvəl Homo nəslin erkən növləri Böyük Qafqaz dağlarından şimala doğru uzanan düzənlik ərazisində, o vaxt Xəzər dənizinin Abşeron hövzəsi ilə Qara dənizin Quriya hövzəsi arasında mövcud olan qurunun vahid zonasında məskunlaşdırmağa başladılar. Bu mühüm hadisə Cənubi Qafqazdakı erkən paleolit abidələrinin (Azıx, Dmanisi), Dağıstanda (Aynikab I, Muxkay I və II, I Rubas) və Taman yarımadasında (Boqatırı/Sinyaya balka, Rodniki 1 və 2, Kərmək, Simbal) tapılması ilə təsdiq olunur. Qafqazdakı oldovan mədəniyyətinin daşıyıcıları Dmanisidə tapıntılara əsasən Homo ergaster-Homo erectuslar olublar.

Dmanisidə aparılmış qazıntılar nəticəsində 5 fərdə məxsusu kəllə qutusu və 60 dan çox poskranial sümüklər aşkar olunmuşdur. Aşkar olunmuş nümunələr Afrika xaricində bu zamana kimi aşkar olunmuş ən qədim homo qalığı hesab olunur (1.85–1.78 milyon il əvvəl). Dmanisi düşərgəsinin I, II və III qazıntı ərazilərindən və şurflarından 10 mindən artıq nüvə, alət və tullantılar aşkar olunmuşdur.

Araşdırmamızın kontekstində ən maraqlı cəhət Azərbaycan ərazisində erkən paleolit dövrünə aid düşərgələrini Mərkəzi Dağıstanın (Aynikab I, Muxkay I və II) və Taman yarımadasının (Boqatırı/Sinyaya balka) eyni yaşlı dayanacaqları ilə müqayisə edilməsidir.

Aparılmış kompleks tədqiqatlar (palinoloji, paleozooloji, geomorfoloji, arxeoloji və s.) göstərir ki, Azərbaycanın digər ərazilərinə nisbətən Kiçik Qafqazın pleystosendəki təbii şəraiti daha əlverişli olmuşdur. Buna görə də, ən qədim insan düşərgələri (Azıx, Tağlar, Damcılı, Daşsalahlı, Qazma, Qaraca) bu regionda cəmləşmişdir. Qədim insanların Kiçik Qafqaz ərazisində məskunlaşmasının əsas səbəbi bir tərəfdən buranın relyefinin olduqca əlverişli olması, digər tərəfdən Kiçik Qafqazın ərazisində, xüsusi ilə dağlıq ərazilərində əhəng daşlarının geniş yayılması ilə əlaqədar olaraq çoxsaylı karst mağaraları formalaşmışdır ki, bunlar da təbiidir ki, paleolit insanların nəzər-diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Eyni zamanda pleystosenin buzlaşma əsrlərində Böyük Qafqaza nisbətən Kiçik Qafqazın ərazisi buzlaşmalara daha az məruz qalmışdır. Bunun səbəbi Kiçik Qafqazın hipsometrik vəziyyəti, silsilələrin yamaclarının az meyilliliyi, qar və buzlaq sürüşmələrinin məhdud olması və bütün bunlarla əlaqədar olaraq zəngin bitki və heyvanat aləminin formalaşması olmuşdur.

Nəticə

Azərbaycan ərazisində müəyyənləşdirilmiş perspektiv ərazilərdən aşkar olunmuş arxeoloji və paleontoloji materiallar, elmdə mövcud olan bir sıra fərziyyələri elmi əsaslandırmağa və yeni fərziyyəvi elmi fikir söyləməyə imkan verdi:

1. Mingəçevir su anbarının ətrafında Qaraca və Bozdağ paleolit tapıntı yerlərindən aşkar olunmuş erkən paleolit dövrünə aid daş məmulatların texniki-tipoloji xüsusiyyətlərinə görə onları aşel mədəniyyətinə aiddilər. Lakin Qafqazın digər aşel mədəniyyətlərindən fərqli olaraq burada

əsasən iri alətlərin üstünlüyü müşahidə olunur.

5. Ümumiyyətlə erkən paleolit dövrünün finalında daş istehsalında ciddi dəyişiklər baş verir, sistemli şəkildə nukleusvari parçalanma prosesi başlanır. Abidələrin əksəriyyətində çay daşı mədəniyyəti alətlər və bifaslar təşkil edir. Bu sənayelər daş istehsalının inkişafının yerli variantını təqdim etməklə regionun sinxron abidələrində ümumi analoqlara malikdirlər.

6. Qaracanın texnokompleksi bifaslarla erkən paleolit komplekslərin Ümumqafqaz kontekstinə yaxşı uyğunlaşır və geoloji və paleontoloji məlumatlarla müəyyən edilən xronoloji çərçivələrə (baki dövrü) uyğun olan vahid sənaye kimi görünür.

2. Alt təbəqənin üst layında Cənub filinin dişlərinin altında daş əmək alətlərin tapılması bu alətləri geoloji abşeron dövrünün sonu və ya baki dövrünün erkən mərhələsinə aid etməyə imkan verir.

3. Azıx mağarasından kənarında, Mingəçevir su anbarının sahillərində - Qaraca və Bozdağ paleolit tapıntı yerlərində, Şabran rayonunda, Mərkəzi Dağıstanın erkən paleolit düşərgələrində, Taman yarımadasında Quruçay mədəniyyətinə aid nəhəng alətlərin – ikiəlli çopper-qiqantolit tapılması hələ 35 il bundan əvvəl "Quruçay mədəniyyəti" adlı yeni arxeoloji mədəniyyətin elmi döviyyəyə çıxarılmasının düzgün və əsaslı olduğunu sübut etdi.

Bu fərziyyəni təsdiq edən Qaraca erkən paleolit düşərgəsindən digər bir alət aşkar olunmuşdur - dimdikvari alət. İlk dəfə bu tip alət Azıx mağarasının X-cu təbəqəsində aşkar olunmuşdur. Bu alətin necə təsnif etməyimizdən asılı olmayaraq, bu tip alətlərin əsas fərqi işlək ağzın mərkəzində xüsusi çıxıntının tərtib olunmasıdır. M.Hüseynov tərəfindən təsvir olunduğu kimi, bu alətin həqiqətən də funksional cəhətdən burğunun prototipi olduğu istisna olunmur.

Çopper-qiqantolitlər ilə yanaşı, Azıxdan kənarında Azıxın aşağı təbəqələrində olan artefaktların digər analoqlarının aşkar olunması, bu daşların alət olduğunun təsdiqlənməsi müstəqil arxeoloji mədəniyyətin – Quruçay mədəniyyətinin ayrı bir mədəniyyət olması fikrini əsaslı şəkildə daha da möhkəmləndirir.

4. Quruçay mədəniyyətinə aid olan alətlərin Azıx mağarasından kənarında – Rusyada Taman yarımadasında Boqatırı/Sinyaya balka Mərkəzi Dağıstanın Aynikab I, Muxkay I və Muxkay II erkən paleolit düşərgələrində aşkar olunması bu mədəniyyətin yayılma arealın 2 min km qədər artırmışdır.

5. Qafqazın Xəzər sahilində bütün Pleystosen dövründə 2 milyon il əvvəldən qədim insan kollektivlərinin meydana gəldiyi andan intensiv məskunlaşma prosesi gedirdi. Həmin dövrdə paleoiklim şərait isə burada insan paleopopulyasiyalarının mövcudluğu üçün əlverişli olmuşdur.

6. Erkən paleolit sənayesinin texniki-tipoloji xüsusiyyətləri onu göstərirk, əsasən xırda alətlərin üstünlüyü yalnız Dənizkənarı Dağıstan abidələrində müşahidə olunur, Qafqazın digər abidələrində belə hal izlənmir.

7. Erkən paleolit finalında daş istehsalında ciddi dəyişiklər baş verir. Xırda alətlərin hazırlanma ənənəsi aradan çıxır və onları sistemli şəkildə nukleusvari parçalanma prosesi başlanır. Abidələrin əksəriyyətində çay daşı mədəniyyəti alətlər və bifaslar təşkil edir. Bu sənayelər daş istehsalının inkişafının yerli variantını təqdim etməklə regionun sinxron abidələrində ümumi analoqlara malikdirlər.

8. Araşdırmada Qafqazın pleystosen tarixi üzrə son onillikdə əldə edilmiş və əvvəllər mövcud olmuş, bu ərazini Avrasiya paleolitşunaslığı üçün yeni əhəmiyyətli rayon kimi müəyyən edən arxeoloji və təbii elmi materiallar ümumiləşdirilmişdir.

9. Qafqazda bərpa olunan miqyaslı tədqiqatlar nəinki çoxlu sayda paleolit abidələrin, o cümlədən stratifikasiyalı abidələrin aşkarlanmasına gətirib çıxarmış, həm də bu ərazidə insanların məskunlaşma vaxtının xeyli qədimləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

10. Azərbaycanın sərhədlərinə yaxın olan ərazilərdə – Gürcüstanda (Dmanisi), Rusiyada (Mərkəzi Dağıstan) aşkar olunmuş erkən paleolit düşərgələri buraya qədim insanların hansı yolla gəlmələri haqqında fərziyyələr irəli sürməyə əsas verdi. Azıx və Qaraca paleolit düşərgələrində və oradan Azərbaycanın şimal sərhədlərinə doğru gedən ərazilərdə erkən paleolit dövrünə aid daş alətlərin aşkarlanması isə qədim insanların miqrasiya yollarının məhz Azərbaycanın

ərazisindən keçdiyini göstərir.

11. Minqəçevir şəhərinin yanında abşeron geoloji dövr qatlarında, Qaraca qədim paleolit kompleksinin aşkarlanması onu göstərir ki, qədim insanlar təkcə mağaralarda yox həm də mağaralardan kənar da yaşamışlar.

12. Azərbaycanın paleolit abidələrində bundan sonra aparılan işlər Qafqaz tarixinin erkən mərhələləri barədə təsəvvürlərimizi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə və onun şərq hissəsində paleolit sənayesindəki dəyişikliklərin ümumi mədəni-xronoloji sxemini dəyişməyə imkan verəcək.

Beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində əldə edilən üstünlüklər

Xəzər dənizinin pleystoseninin erkən mərhələlərinin təxirə salınması üzrə birgə tədqiqatların aparılması həm Rusiya, həm də Azərbaycan tərəfi daxilində onların formalaşması və inkişaf tarixini yüksək elmi səviyyədə əsaslandırmağa imkan vermişdir. Azərbaycan və digər ölkələrin faunasının yerləşdiyi yerin müqayisəsi onların yaşı və müxtəlif yerlərdə mümkün korrelyasiya üzrə əlavə məlumat verib.

Həmçinin göstərilmişdir ki, Xəzəryanı regionda qədim nəhəng məməlilərin tapıntıları olan məntəqələrin əksəriyyəti üçün erkən paleolit tapıntıları mövcuddur. Buna görə də, eyni paleolit dövrünə aid tapıntıları həm Rusiya daxilində həm digər ölkələrdə məlum olan qədim fauna ocaqlarında aşkar etmək mümkündür. Bunun üçün isə fənlərarası tədqiqatlar aparmağa ehtiyac var.

İstər Azərbaycan daxilində, istərsə də Rusiyanın ətraf ərazisində (Samar çayı ərazisində) ağçaqıl süxurlarının tədqiqi onların əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Xüsusilə ağçaqıl çöküntülərinin ikiqat quruluşu əlavə olaraq əsaslandırılmışdır. Bizim fikrimizcə, bu iki çöküntülərdə pliosen və playstosen arasındakı sərhədi keçirməyə imkan verir.

Azərbaycan və Rusiya ərazisində playstosenin ilkin mərhələlərə aid çöküntülərin öyrənilməsi bütün regional yaruslar (ağçaqıl, abşeron, baki) üçün dəniz səviyyəsində bir çox dəyişikliklərin (on metrlik amplitudaya çatan) mövcudluğunu müəyyən etmişdir. Eroziya və süxurların litologiyasında dəyişikliklər şəklində dəniz səviyyəsində dəyişməsinin birbaşa izlərin olması bu dövrlərdə Xəzər hövzəsinin əhəmiyyətli dinamikasını göstərir. Bizim fikrimizcə, bütün bu dövrlərdə Xəzər dənizinin inkişafı playstosenin sonrakı mərhələləri kimi oxşar ssenari üzrə aparılmışdır.

Azərbaycan və Rusiya mütəxəssislərinin Geologiya, Arxeologiya və biologiya üzrə elmi əməkdaşlığı davam etdirilmişdir. Birgə elmi tədqiqatlar zamanı elmi əlaqələrin qurulması və möhkəmləndirilməsi layihənin mühüm nəticələrindən biridir.

4 Layihə üzrə **elmi nəşrlər** (elmi jurnallarda məqalələr, monoqrafiyalar, icmaller, konfrans materiallarında məqalələr, tezislər) (dərc olunmuş, çapa qəbul olunmuş və çapa göndərilmişləri ayrılıqda qeyd etməklə, uyğun məlumat - jurnalın adı, nömrəsi, cildi, səhifələri, nəşriyyat, indeksi, Impact Factor, həmmüəlliflər və s. bunun kimi məlumatlar - ciddi şəkildə dəqiq olaraq göstərilməlidir) *(surətlərini kağız üzərində və CD şəklinə əlavə etməli!)*

Çap olunmuş:

3). Зейналов А.А., Бабаи П.Г. "Палеолитические памятники Карабаха: возвращение к истокам". Azərbaycan arxeologiyası, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2020, cild 23, №2, s. 8-21, indeksi: 2218-0346

4). Zeynalov A.A., Babai P.Q., Babayeva T.V., Hüseynova M.M., Əhmədova N.E. "Azərbaycanın abşeron-baki yataqlarında yeni paleolit izləri". Azərbaycan arxeologiyası, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2021, cild 24, №1, s. 20-30, indeksi: 2218-0346

5). Mammadov Y.V. "Cənubi Qafqazda neandertalların nəslinin kəsilməsi Homo Sapiensin miqrasiyası" Sosial Elmlər, Elm, 2021, N 2. s. 65-74, indeksi: 2710-0820

	<p>Çapa göndərilmiş:</p> <p>1). Mammadov Y.V. "İnsanın təkamülü Cənubi Qafqazda aşkar olunmuş paleoantropoloji tapıntıların kontekstində"</p> <p>2). Mansurov M.M., Zeynalov A.Ə., Mammadov Y.V. "Böyük Qafqazın ətəklərində daş dövrünə dair aparılmış arxeoloji tədqiqatlara dair (2000-2020)"</p>
5	İxtira və patentlər, səmərələşdirici təkliflər
6	Layihə üzrə ezamiyyətlər (ezamiyyə baş tutmuş təşkilatın adı, şəhər və ölkə, ezamiyyə tarixləri, həmçinin ezamiyyə vaxtı baş tutmuş müzakirələr, görüşlər, seminarlarda çıxışlar və s. dəqiq göstərməlidir)
7	Layihə üzrə elmi ekspedisiyalarda iştirak (əgər varsa)
8	<p>Layihə üzrə digər tədbirlərdə iştirak</p> <p><i>(burada doldurulmalı)</i></p> <p>Layihə iştirakçıları REA Maddi Mədəniyyət Tarixi İnstitutu Paleolit şöbəsinin iclasında zoom vasitəsi ilə iştirak etmişdirlər. İclas Taman yarımadasında yerləşən Boqatırı/Sinyaya balka erkən paleolit düşərgəsində 2018-2020-ci illərdə aparılan tədqiqatlara həsr olunmuşdur. Həmin tədqiqatlarda Azərbaycan tərəfindən layihə üzvləri iştirak etmişdirlər.</p> <p>Layihənin rəhbəri A.Zeynalov Rusiya tədqiqatçıları ilə birgə layihə çərçivəsində Azərbaycanın paleolit düşərgələrində 2021-ci ildə aparılan tədqiqatların nəticələri haqqında Rusiyanın Sankt Peterburq şəhəri Maddi Mədəniyyət Tarixi İnstitutunun Paleolit şöbəsində onlayn formatda məruzə edib.</p> <p>22 mart 2022-ci ildə 2021-ci ildə aparılan tədqiqatların nəticələri rusiya tərəfin iştirakçıları ilə birgə müzakirə olunub onlayn formatda</p>
9	<p>Layihə mövzusu üzrə elmi məruzələr (seminar, dəyirmi masa, konfrans, qurultay, simpozium və s. çıxışlar) (məlumat tam şəkildə göstərməlidir: a) məruzənin növü: plenar, dəvətli, şifahi və ya divar məruzəsi; b) tədbirin kateqoriyası: ölkədaxili, regional, beynəlxalq)</p> <p><i>(burada doldurulmalı)</i></p> <p>1. Зейналов А.А., Кулаков С.А., Идрисов И.А. "Новые находки раннего палеолита в апшерон-бакинских отложениях Азербайджана" "Восточная Европа, Кавказ, Ближний Восток в каменном веке: хронология, источники и культурогенез". Beynəlxalq elmi Konfransın. Moskva, 2020. Şifahi məruzə. (on-line).</p> <p>2. Зейналов А.А., Кулаков С.А., Идрисов И.А. "Результаты археологической разведки осенью 2019 года в Азербайджане" Археологическое наследие Кавказа: актуальные проблемы изучения и сохранения. XXXI Крупновские чтения. Beynəlxalq elmi Konfransın. Махаçкала, 2020. Şifahi məruzə. (on-line).</p> <p>3. А.Ə.Zeynalov, P.Q.Babai "Quruçay mədəniyyətinə dair" "Qarabağın arxeoloji və etnomədəni irsi: tarix və gələcəyə baxış". Elmi konfrans. ölkədaxili. 2021. Şifahi məruzə (on-line).</p>
10	Layihə üzrə əldə olunmuş cihaz, avadanlıq və qurğular, mal və materiallar, komplektləşdirmə məmullatları

11	Yerli həmkarlarla əlaqələr (burada doldurmalı) Layihədə iştirak edən işçilər eyni İnstitutda çalışdığı üçün daim görüşür, ünsiyyətdə olur və fikir mübadiləsi aparırlar.
12	Xarici həmkarlarla əlaqələr Rusiya Federasiyası tərəfdən Layihədə iştirak edən alimlərlə elektron poçt vasitəsi ilə əlaqə saxlanılır və onlar görülən işlər barədə məlumatlandırılır. Qarşı tərəf də gördüyü işlər barədə bizə məlumat verir. Tədbiq olunmuş karantin rejimi ilə bağlı əlaqələr zoom və digər on-line vasitələri ilə saxlanılır.
13	Layihə mövzusu üzrə kadr hazırlığı (əgər varsa) Layihə çərçivəsində əldə edilən nəticələrdən biri kimi layihə iştirakçısı Yaqub Məmmədovun "Homo cinsinin Cənubi Qafqazda məskunlaşması (arxeoloji və paleoantropoloji materiallar əsasında)" adlı tədqiqat işinin tamamlanması və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almışdır.
14	Sərgilərdə iştirak (əgər baş tutubsa)
15	Təcrübəartırmada iştirak və təcrübə mübadiləsi (əgər baş tutubsa)
16	Layihə mövzusu ilə bağlı elmi-kütləvi nəşrlər, kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar, yeni yaradılmış internet səhifələri və s. (məlumatı tam şəkildə göstərməlidir) Layihənin tərkib hissəsi kimi bir sıra işqal altında olan qədim daş dövrü abidələri idi. Lakin onlar yalnız AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun elmi fondunda saxlanılan materiallara əsaslanırdı. Artıq bu abidələr işqaldan azad olunub və orada qeyri qanuni aparılan qazıntılar nəticəsində əldə olunan materiallar artıq Bakıya gətirilib və elmi Fonda təhvil verilib. Materiallarım Bakıya gətirilməsində birbaşa layihə rəhbəri Azad Zeynalov məşqul olmuşdur. Bu haqda və gələcəkdə görülən işlər haqqında kütləvi informasiya vasitələrində bir sıra (TV, saytlarda) çıxışlar olmuşdur. arb kanalı: https://youtu.be/POFz1h3yNoU zerkalo.az: https://zerkalo.az/azyhskaya-peshhera-ne-zaminirovana-arheolog-azad-zejnalov-posetil-unikalnyj-pamyatnik-i-cto-on-tam-uvidel-foto/ Kütləvi informasiya vasitələrində və AMEA-nın rəsmi saytında yazılar dərc olunub Bakı xəbər: https://www.baki-xeber.com/siyaset/118758.html Lant.az: https://www.lent.az/xeber/sosial/bir-magaranin-sirri-azixi-kim-kesf-edib-ve-orda-kimler-yasayib-mutexessiz-yazir-399570 Science.qov.az: http://science.gov.az/az/news/open/16636 Azertac: https://azertag.az/xeber/1754329

SİFARİŞÇİ:

Elmin İnkişafı Fondu

Baş məsləhətçi

Quliyeva Mülayim Sahib qızı

İCRAÇI:

Layihə rəhbəri

Zeynalov Azad Əsəd oğlu

(imza)

“ _ ” _____ 22_-ci il

(imza)

“ _ ” _____ 22_-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ELMİN İNKİŞAFI FONDU

MÜQAVİLƏYƏ ƏLAVƏ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu
və Rusiya Fundamental Tədqiqatlar Fondunun
1-ci Azərbaycan-Rusiya birgə beynəlxalq grant
müsabiqəsinin (EIF-BGM-4-RFTF-1/2017) qalibi olmuş
layihənin yerinə yetirilməsi üzrə

ALINMIŞ NƏTİCƏLƏRİN ƏMƏLİ (TƏCRÜBİ) HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ
VƏ LAYİHƏNİN NƏTİCƏLƏRİNDƏN GƏLƏCƏK TƏDQIQATLARDA
İSTİFADƏ PERSPEKTİVLƏRİ HAQQINDA
MƏLUMAT VƏRƏQİ

(Qaydalar üzrə Əlavə 16)

Layihənin adı: **Pleystosen dövrünün erkən mərhələlərində Xəzər dənizinin dinamikası və qədim insanın ona uyğunlaşması**

Layihə rəhbərinin soyadı, adı və atasının adı: **Zeynalov Azad Əsəd oğlu**

Qrantın məbləği: **69 400 manat**

Layihənin nömrəsi: **EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21/5-M-17**

Müqavilənin imzalanma tarixi: **26 avqust 2020-ci il**

Qrant layihəsinin yerinə yetirilmə müddəti: **18 ay**

Layihənin icra müddəti (başlama və bitmə tarixi): **01 oktyabr 2020-ci il – 01 aprel 2022-ci il**

Diqqət! Bütün məlumatlar 12 ölçülü Arial şrifti ilə, 1 intervalla doldurulmalıdır

Layihənin nəticələrinin əməli (təcrübi) həyata keçirilməsi

1 Layihənin əsas əməli (təcrübi) nəticələri, bu nəticələrin məlum analoqlar ilə müqayisəli xarakteristikası.

30 ildən artıq müddətdə ilk dəfə olaraq K-Ar metodu ilə vulkanik külün tarixinin müəyyən olunması əsasında Xəzər regionunun pleystoseninin erkən mərhələlərinin çöküntülərinin mütləq yaşının birbaşa təyini əldə edilmişdir. Bakı dəniz çöküntülərində yerləşən Qaraca silsiləsindəki “çəhrayı” külün müəyyən edilməsi, çöküntülərin tarixinin 6,5 milyon ilə qədər kəskin qədimliyini göstərdi, çox güman ki, kül dəniz mühitinə daxil olub, gil materialı və külün çəhrayı rənginə səbəb olan geokimyəvi dəyişikliklər belə küllərin tarixini müəyyən etməyi çətinləşdirir. Ondan fərqli olaraq, Bozdağ silsiləsindəki kül həm vulkanik şüşənin ölçüsünə və formasına, həm də içərisində allüvial qumların meydana gəlməsinə görə

əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu külün yaşı təxminən 2,7 milyon ildir. Bütövlükdə, bu məlumatlar tapıntıların ərazisinin geoloji quruluşu ilə ziddiyyət təşkil etmir, lakin bölmədən bir neçə on metr yuxarıda tipik cənub fili olan faunistik tarixə malik yataqların olması əlavə tədqiqatlar tələb edir.

Xəzər regionunda pliosen-pleystosen sərhədinin müəyyən edilməsi üçün ağcaqıl regional mərhələsinin binom strukturunun əsaslandırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aralıq dənizi hövzəsində sərhəddə və Xəzərdə müvafiq sərhəddə dəyişikliklər səbəbindən son onilliklər ərzində (əvvəlcə 0,8 milyon il, daha sonra 1,6 milyon il, indi 2,6 milyon il) təklif olunan pleystosen həcmində əhəmiyyətli dəyişikliklər regionda əsasən mübahisəlidir.

Xüsusilə, sərhəddin 2,6 milyon ilə son dəyişməsi ağcaqıl regional mərhələsinin (1,8-3,5 milyon il) əslində iki dövrə, pliosen və pleystosen arasında bölünməsinə səbəb oldu. Bu problemin həlli fərqli ola bilər. Xüsusilə, 1,6-2,6 milyon il aralığında müddətinin dəyişməsi ilə "gənc" ağcaqılın yanaşması təklif olunur. Müvafiq olaraq, bütün ağcaqıl pleystoseninə düşür. Bizim tərəfimizdən başqa bir yanaşma təklif edilmişdi ki, ağcaqıl iki hissəyə böläünür və yuxarı ağcaqıl (2,6 mln.l-dən az) pleystosen, aşağı ağcaqıl (2,6-3,5 mln.l) isə pliosenlə əlaqələndirilir.

Fikrimizcə, ağcaqıl yataqlarının daha ətraflı öyrənilməsi zəruridir. Xüsusilə, onların inkişaf sahəsinin Rusiya hissəsi daxilində. Məsələn, Rubas çayı hövzəsindəki akcaqıl yataqlarının maqnitostratoqrafiyasını yoxlamaq lazımdır. Rayonun ağcaqıl və digər süxurlarının "mütləq" tarixləşdirilməsinin əlavə təriflərinin aparılması da vacibdir.

Sonrakı mərhələləri (Xəzər və Xvalın) müqayisə edilə bilən ağcaqıl, Abşeron, Bakı dövründə çoxsaylı dəniz səviyyəsində dəyişikliklərin müəyyən edilməsi Xəzər səviyyəsinin əhəmiyyətli dinamikasını göstərir. Bu, hazırda regionda baş verən dəyişikliklərin böyük təsiri ilə bağlıdır.

Pleystosenin müxtəlif mərhələlərində Xəzər dənizinin kontinental çöküntülərinin tədqiqinin davam etdirilməsi onlarda erkən paleolit artefaktlarının aşkarlanmasının mümkünlüyünü göstərdi. Əslində, bütün tədqiq olunan ərazilər üçün oxşar artefaktlar aşkar edilmişdir. Fikrimizcə, həm Rusiyanın digər ərazilərində, həm də qonşu Azərbaycan, İran və Türkmənistan ölkələrində, o cümlədən Xəzər regionunun pleystoseninin ilkin mərhələləri ilə bağlı kontinental yataqların öyrənilməsinin davam etdirmək lazımdır. Bu, erkən paleolit dövrünün yeni yerlərini müəyyən etməyə və Avrasiyada insanların məskunlaşma tarixini əhəmiyyətli dərəcədə tamamlamağa imkan verəcəkdir. Bu baxımdan, Şərqi Qafqaz, Taman yarımadası, Gürcüstan və Ermənistan daxilində əvvəllər aşkar edilmiş erkən paleolit abidələri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2

Layihənin nəticələrinin əməli (təcrübi) həyata keçirilməsi haqqında məlumat (istehsalatda tətbiq (tətbiqin aktını əlavə etməli); tədris və təhsildə (nəşr olunmuş elmi əsərlər və s. – təhsil sistemində tətbiqin aktını əlavə etməli); bağlanmış xarici müqavilələr və ya beynəlxalq layihələr (kimlə bağlanıb, müqavilənin və ya layihənin nömrəsi, adı, tarixi və dəyəri); dövlət proqramlarında (dövlət orqanının adı, qərarın nömrəsi və tarixi); ixtira üçün alınmış patentlərdə (patentin nömrəsi, verilmə tarixi, ixtiranın adı); və digərlərində)

Layihə çərçivəsində aparılmış geomorfoloji, arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji tədqiqatlar ilə bağlı Azərbaycanlı mütəxəsislər tərəfində 13 konfransda məruzə edilmiş, 7 məqalə (2 si çap mərhələsindədir) çap olunmuşdur ki, bunlar bu istiqamətdə tədqiqat aparən mütəxəsislər, eləcə də tələbələr üçün elmi bir vəsait ola bilər.

Layihə çərçivəsində aldə olunan elmi nəticələrin bir qismi, xüsususən erkən pleystosen dövründə insan populyasalarının miqrasiyaları, Qafqaz regionunda məskunlaşması və dəyişən relyef və iqlimə uyğunlaşma məsələləri, ayrı ayrı, biri birində yuzlərlə km aralı olan paleolit dövrü abidələrdən aşkar olunmuş daş alətlərin müqayisələri və s. artıq işiq üzü gören t.e.d. prof. Tarix Dostiyevin "Arxeoloji lüğət" və "Arxeologiya" dərsliklərində öz əksini tapmışdır

Eləcə də, layihə iştirakçısı Yaqub Məmmədov "Homo cinsinin Cənubi Qafqazda məskunlaşması (arxeoloji və paleoantropoloji materiallar əsasında)" adlı tədqiqat işini

tamamlamışdır və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 15.02.2022-ci tarixli qərarı ilə, 5505.2 – Arxeologiya ixtisasında Tarix elm sahəsi üzrə fəşəfə doktoru elmi dərəcəsi verilmişdir.

1. Layihənin nəticələrindən gələcək tədqiqatlarda istifadə perspektivləri

1 Nəticələrin istifadəsi perspektivləri (fundamental, tətbiqi və axtarış-innovasiya yönlü elmi-tədqiqat layihə və proqramlarında; dövlət proqramlarında; dövlət qurumlarının sahə tədqiqat proqramlarında; ixtira və patent üçün verilmiş ərizələrdə; beynəlxalq layihələrdə; və digərlərində)

Layihə nəticələri, gələcəkdə Xəzər regionun Pleystosen dövrünün erkən mərhələlərində dair geomorfoloji, arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji tədqiqatlar üçün əsaslı istiqamət ola bilər. Eləcədə bu istiqamətlərdə dərsləklərin və monoqrafiyaların yazılmasında mənbələrdən biri olacaq.

SİFARIŞÇI:

Elmin İnkişafı Fondu

Baş məsləhətçi

Quliyeva Mülayim Sahib qızı

(imza)

“ _ ” _____ 20_ -ci il

İCRAÇI:

Layihə rəhbəri

Zeynalov Azad Əsəd oğlu

(imza)

“ _ ” _____ 20_ -ci il

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ELMİN İNKİŞAFI FONDU**

MÜQAVİLƏYƏ ƏLAVƏ

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu
və Rusiya Fundamental Tədqiqatlar Fondunun
1-ci Azərbaycan-Rusiya birgə beynəlxalq grant
müsabiqəsinin (EIF-BGM-4-RFTF-1/2017) qalibi olmuş
layihənin yerinə yetirilməsi üzrə**

**ALINMIŞ ELMİ MƏHSUL HAQQINDA MƏLUMAT
(Qaydalar üzrə Əlavə 17)**

Layihənin adı: **Pleistosen dövrünün erkən mərhələlərində Xəzər dənizinin dinamikası və qədim insanın ona uyğunlaşması**

Layihə rəhbərinin soyadı, adı və atasının adı: **Zeynalov Azad Əsəd oğlu**

Qrantın məbləği: **69 400 manat**

Layihənin nömrəsi: **EIF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/21/5-M-17**

Müqavilənin imzalanma tarixi: **26 avqust 2020-ci il**

Qrant layihəsinin yerinə yetirilmə müddəti: **18 ay**

Layihənin icra müddəti (başlama və bitmə tarixi): **01 oktyabr 2020-ci il – 01 aprel 2022-ci il**

Diqqət! Bütün məlumatlar 12 ölçülü Arial şrifti ilə, 1 intervalla doldurulmalıdır

1. Elmi əsərlər (sayı)

No	Tamliq dərəcəsi	Dərc olunmuş	Çapa qəbul olunmuş və ya çapda olan	Çapa göndərilmiş
1.	Monoqrafiyalar			
	həmçinin, xaricdə çap olunmuş			

2.	<p>Məqalələr</p> <p>həmçinin xarici nəşrlərdə</p>	<p>Зейналов А.А., Бабаи П.Г. Палеолитические памятники Карабаха: возвращение к истокам. Azərbaycan arxeologiyası, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2020, cild 23, №2, s. 8-21</p> <p>Zeynalov A.A., Babai P.Q., T.V.Babayeva T.V., M.M.Hüseynova M.M., N.E.Əhmədova N.E. Azərbaycanın abşeron-baki yataqlarında yeni paleolit izləri. Azərbaycan arxeologiyası, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2021, cild 24, №1, s. 20-30</p> <p>Mammadov Y.V. Cənubi Qafqazda neandertalların nəslinin kəsilməsi Homo Sapiensin miqrasiyası. Sosial Elmlər, Elm, 2021, N 2, s. 65-74</p>	3	
		<p>M.M.Mansurov, A.Ə.Zeynalov, Y.V.Məmmədov. Böyük qafqazın ətkələrində daş dövrünə dair aparılmış arxeoloji tədqiqatlara dair (2000-2020). Azərbaycan Arxeologiyası, 2022, cild 26, N1.</p> <p>Məmmədov Y.M. İnsanın təkamülü Cənubi Qafqazda aşkar olunmuş paleoantropoloji tapıntıların kontekstində. Anropoloji toplusu, 2022</p>		2
3.	<p>Konfrans materiallarında məqalələr</p> <p>O cümlədən, beynəlxalq konfrans materiallarında</p>			
4.	<p>Məruzələrin tezisləri</p> <p>həmçinin, beynəlxalq tədbirlərin toplusunda</p>			
5.	<p>Digər (icmal, atlas, kataloq və s.)</p>			

2. İxtira və patentlər (sayı)

№	Elmi məhsulun növü	Alınmış	Verilmiş	Ərizəsi verilmiş
---	--------------------	---------	----------	------------------

1.	Patent, patent almaq üçün ərizə			
2.	İxtira			
3.	Səmərələşdirici təklif			

3. Elmi tədbirlərdə məruzələr (sayı)

No	Tədbirin adı (seminar, dəyirmi masa, konfrans, qurultay, simpozium və s.)	Tədbirin kateqoriyası (ölkədaxili, regional, beynəlxalq)	Məruzənin növü (plenar, dəvətli, şifahi, divar)	Sayı
1.	Konfrans	beynəlxalq	On-line zoom	7
2.	Konfrans	ölkədaxili	On-line zoom	1
3.	seminar	beynəlxalq	On-line zoom	3

SİFARIŞÇI:

Elmin İnkişafı Fondu

Baş məsləhətçi

Quliyeva Mülayim Sahib qızı

(imza)

“ _ ” _____ 20_ -ci il

İCRAÇI:

Layihə rəhbəri

Zeynalov Azad Əsəd oğlu

(imza)

“ _ ” _____ 20_ -ci il